

ŞİİR İNCELEME YÖNTEMİ - II

(ŞİİRDE AHENK (SES VE RİTİM))

Kazanım

Bu bölümü bitirdiğimde;

- Şiirde ahengin hangi öğelerle sağlandığını,
- Şiirde ses akışını,
- Şiirde ritmin önemini ve ritmin nasıl sağlandığını,
- Söyleyiş tarzı, kafiye, redif, iç kafiye, asonans gibi

ses benzerliklerinin şiirdeki işlevini,

- Her döneminin kendine özgü bir ses ve ritm anlayışı olduğunu,
- Çeşitli dönemlere ait şiirleri ses ve ritm bakımından karşılaştırmayı

öğreneceğim.

B. ŞİİRDE AHENK (SES VE RİTİM)

Sözcüklerin birbiriyle ses ve anlam yönüyle uyumlu ve etkileyici bir bütün oluşturmaya **ahenk** denir.

Konunun işlenişinden ve sözcükler arasındaki ses uyuşmasından doğan ahenge **iç ahenk** denir.

Ölçü, uyak, redif gibi şiirin dış unsurlarının oluşturduğu ahenge de **dış ahenk** adı verilir.

Kimi sözcük ve hecelerin diğerlerine göre daha baskılı ve belirgin söylenmesine **vurgu** denir.

Anlatılmak istenen duygu ve düşüncüyü daha iyi anlatabilmek adına ses tonunu değiştirerek okumaya **tonlama** denir.

Aşağıdaki dizelerde renkli yazılan bölümleri vurgu ve tonlamaya dikkat ederek diğer sözcük ve hecelerden daha baskılı okuyunuz.

Ey mavi göklerin beyaz ve kızıl süsü

Işık ışık, dalga dalga bayrağım

Gördüğünüz gibi vurgu ve tonlama, söze anlam değeri katmakta, anlamın kolayca kavranmasına yardım etmektedir.

Şiirde ünlü harflerin benzer seslerden seçilmesiyle sağlanan uyuma **asonans** denir.

Neysen sen, nefes sen, neylersin neyi

Neyzensen, nefessen neylersin neyi

Bu dizelerde “e” sesleri ile asonans yapılmıştır.

Şiir veya düz yazıda bir uyum meydana getirmek amacıyla ünsüzlerin tekrarna **aliterasyon** denir.

Eylülde melul oldu gönül soldu da lale

Bir kakule meyletti gönül geldi bu hale

Dize sonlarında bulunan farklı anlamdaki sözcükler ile farklı görevdeki ekler arasındaki ses benzerliklerine **kafiye** denir.

Dize sonlarında bulunan aynı görevdeki sözcükler ile aynı görevdeki ses benzerliklerine de **redif** adı verilir.

Dönelere göre kafiye anlayışının değiştiği görülür. Divan **şiirinde göz için** kafiye, Servet-i Fünun **şiirinde kulak için kafiye** anlayışı benimsenmiştir.

Divan ve Servet-i Fünun şiirlerinde genellikle zengin kafiye kullanılırken, halk şiirinde daha çok, (şiirlerin doğaçlama söylenmesi nedeniyle) yarım kafiye kullanılmıştır.

Kafiye ve redifin, şiirde ahengin yanında şiirin kolayca akılda kalmasını sağlar.

Önde uzun bir kışın soldurduğu etekler,

Sonra dönen, dönerken inleyen tekerlekler

Yukarıdaki dizelerde “etek” ve “tekerlekler” sözcüklerinde “ek” sesleri kafiye, “-ler” çoğul ekleri ise rediftir.

Kafiye, birbirine benzeyen seslerin sayısına ve özelliğine göre dörde ayrılır.

Kafiye Çeşitleri

a. Yarım kafiye: Tek ses benzerliğine dayanan kafiye denir.

Benim çektiğimi kim çeker

Gözlerinden kanlı yaş dök

Bu dizelerde “çek” ve “dök” sözcüklerindeki “k” sesi yarım kafiye, “-er” ekleri aynı görevde ekler olduğundan rediftir.

b. Tam kafiye: İki ses benzerliğine dayanan kafiye denir.

Çiçek ülkesinden girerken yaza

Örer her doğan gün bir altın koza

Bu dizelerde “yaza” ve “koza” sözcüklerindeki “za” ses benzerlikleri tam kafiye.

c. Zengin kafiye: Üç ya da daha fazla ses benzerliğine dayanan kafiye denir.

Çıkmaz yokuş tırmanan sarmaşık

Sağar kuytulardan biçim, renk, ışıık

Bu dizelerde "sarmaşık" ve "ışıık" sözcüklerinde zengin kafiye vardır.

d. Cinaslı kafiye: Dize sonlarında anlamları ayrı (farklı) ama sesleri, yani söylenişleri aynı sözcüklerle yapılan kafiye denir.

Dönölmez akşamın ufkundayız, vakit çok geç

Bu son fasıldır ey ömrüm, nasıl geçersen geç

Bu dizelerde isim soylu bir sözcük olan "geç" ile fiil olan "geç" sözcüğü ile cinaslı kafiye yapılmıştır.

e. Tunç kafiye: Kafiye sözcüklerden birinin, diğerinin içinde bulunmasıyla oluşan kafiye çeşididir.

Kimi solgun sarışın kimi ak, kimi kara

Kiminin arkasından görünüyor Ankara

Uyak Örgüsü (Kafiye Şeması)

Bir şiirde uyak olarak değerlendirilen ses benzerliklerini çizgi ve harf yardımıyla göstermeye uyak düzenini çıkarma, ortaya çıkan biçime de **uyak örgüsü** (şeması) denir. Kafiye örgüsü nazım biçimiyle ilgilidir. Bunların da kendi arasında çeşitleri vardır.

a. Düz uyak: Bir dörtlükte birinci dize ile ikinci dizenin, üçüncü dize ile de dördüncü dizenin kendi arasında kafiyeli olmasıdır. Dörtlüklerde "aabb", "aaaa", "aa-ab"; beyitlerde ise "aa, bb, cc" şeklinde karşımıza çıkabilir.

Ömür yurdunun yaz esenlik ili (a)

Suyun çağlayıştır konuşkan dili (a)

Kızarmış suların ışıık el çeker (b)

Güneş haddeden bir kızıl tel çeker (b)

b. Çapraz uyak: Bir dörtlükte birinci dize ile üçüncü dizenin, ikinci dize ile de dördüncü dizenin kendi arasında kafiyeli olmasıdır. "abab" şeklinde karşımıza çıkar.

Ormanlarda yuvasını yitiren (a)

Bir kuş görsem sen gelirsin aklıma (b)

Beni alıp uzaklara götüren (a)

Bir düş görsem sen gelirsin aklıma (b)

c. Sarmaşık uyak: Bir dörtlükteki birinci dize ile dördüncü dizenin, ikinci dize ile de üçüncü dizenin kendi arasında kafiyeli olmasıdır. "abba" şeklinde karşımıza çıkar.

Her şey yerli yerinde; havuz başında servi (a)

Bir dolap gıcırıyor uzaklarda durmadan (b)

Eşya aksetmiş gibi tılsımlı bir uykudan (b)

Sarmaşıklar ve böcek sesleri sarmış evi (a)

Ölçü

Ahenk sağlamak ve şiire belli bir düzen vermek için şiirler çeşitli ölçülere göre yazılır ve söylenir. Türk şiirinde iki tür ölçü kullanılmıştır.

Ölçü, dizelerdeki hecelerin sayı ya da uzunluk-kısalık bakımından eşit olmasına denir. Şimdi ölçü türlerini inceleyelim.

a. Hece ölçüsü: Dizelerdeki hece sayılarının eşit olmasına dayanan ölçüye **hece ölçüsü** denir.

Buna göre, bir şiirin ilk dizesinde kaç hece varsa, diğer dizelerde de aynı sayıda hece bulunmalıdır. İslam'dan önceki Türk edebiyatında ve İslam'dan sonraki Halk edebiyatında hece ölçüsü kullanılmıştır. Buna parmak hesabı da denir.

Halk şiirinde ahenk sağlamak amacıyla sözcüklerin gruplandığı yerlere **"durak"** denir. Duraklar dizelerdeki bekleme, durma, nefes alma yerlerini gösterir. Duraklarda sözcükler bölünmez.

Şiir oluşturan dizelerdeki hece sayısına **"kalıp"** denir.

İlgit ılıt yeller eser seherde

Yâr beni düşürdü onulmaz derde

Yâr ile buluşsak bir tenha yerde

Duyar düşmanlarım söz olur gider

Bu dördlüğün ilk dizesi 4+4+3, öteki dizeler 6+5=11'li hece ölçüsüyle yazılmıştır.

b. Aruz ölçüsü: Dizelerdeki hecelerin açıklık-kapalık ya da uzunluk-kısalık bakımından eşit olmasına dayanan ölçüye **aruz ölçüsü** denir.

Bu ölçüde hecelerin ses değerinin eşitliği esas alınır. Arapların bulduğu bu ölçü, bize İran edebiyatından geçmiştir. Divan edebiyatında bu ölçü kullanılmıştır.

c. Serbest tarz: Hece ya da aruz ölçüsü dikkate alınmadan yazılan şiirlere denir.

Edebiyatımızda Garip Akımı şairleri (Orhan Veli, Oktay Rifat, Melih Cevdet) bu tarzda şiirleri yazmışlardır.

ANLATAMIYORUM

Ağlasam sesimi duyar mısınız

Mısralarımda

Dokunabilir misiniz

Gözyaşlarıma, ellerinizle?

Bir yer var; biliyorum;

Her şeyi söylemek mümkün;

Epeyce yaklaşmışım, duyuyorum;

Anlatamıyorum.

Orhan Veli Kanık